

De gyldne »ryttere«

En analyse og vurdering af en gruppe C-brakteater

Af Søren Nancke-Krogh

1. Indledning

Den latinske betegnelse brakteat (= tyndt metalblik) har siden år 1700 været anvendt i forbindelse med folkevandringstidens små charmerende og ofte højt kunstnerisk prægede hængesmykker af guldblik. Den omfattende litteratur om disse guldbrakteater har andre gjort rede for (1) med oversigter over teorier og om typologiske grupperinger. Det skal ikke gentages her. På den korte plads, der er til rådighed for denne lille artikel, skal der præsenteres en analyse af en lille og næsten aldeles homogen gruppe C-brakteater, populært kaldet »rytter«-brakteater. I den forbindelse skal der rejses spørgsmål om brugen af den typologiske metode, og der gøres forsøg på at klarlægge hovedtræk i C-brakteaternes oprindelse og udvikling.

2. Katalog (2)

A: Matr. Nr. 21 a Højbjerg, Højbjerg s., Lysgård h., Viborg a. NM Kbh. 6478 (Prot. 1841). Fundet i en grusgrav.

B: Skåne. SHM Sth. 7050 (Prot. 1882).

C: Sverige. SHM Sth. 3299 (Prot. 1864) – og én med samme stempel fra: Lilla Jored, Kville s. og h., Bohuslän (fig. 1). SHM Sth. 421 (Prot. 1837). Ifølge optegnelse fra 1818 fundet i rig grav 1816, sammen med efterligning af romersk guldmedaillon. Medaillonkopi og brakteat indleveret sammen 1817 (3).

D: Dalen, Rölunda, Vedbo h., Dalsland. SHM Sth. 16369 (Prot. 1919). Fundet i en pløjemark.

E: Grumpan, Säfvare s., Kinnefjerdings h., Västergötland. SHM Sth. 14392 (Prot. 1911). Fundet ca. 20 cm under pløjemark i »rød-

Fig. 1. Katalog C. Bracteate fra Lilla Jored graven, sen 4. årh., Bohuslän. Foto: Bengt A. Lundberg, Statens Historiska Museum.

aktig jord, omsluttet af en hinna«, sammen med to andre C-brakteater, to forgyldte bronzehæfter i stil I, to små spiralguld og seks glasperler (4).

F: Øvre Tøien, Løken s., Høland pg., Akershus f. Oslo 1727 a-d: fire ensprægede brakteater fundet 1851 i lille gravhøj sammen med fund indtil 1875: ialt 13 D-brakteater, en A-brakteat, to-tre mundblik til sværdskeider, guldperler, armringe og fingerring (5).

G: Lille-Skjør, Eidsberg s. og pg., Østfold f. Oslo 4068 (Prot. 1867). Fundet på et husmandssted i jorden.

H: Gården Sletner, Eidsborg s., Rakkestad fogd., Smålenes a., Østfold. Oslo 2487 (Prot. 1860). Fundet på bakke mod bæk-dal, sammen med ni andre C-brakteater, seks D-brakteater og to B-brakteater, mundblik til sværdskeide og delvis fragmenteret betalingsguld inklusiv fragment af brakteat.

I: Gården Høivik, Helgheim s., Jølster pg., Sogn og Fjordane f. Bergen Mus. 4258 f (Prot. 1884). Fundet ved stensætning med grå aske, sammen med tre andre C-brakteater, to D-brakteater, guld-barre og -stænger.

K: Rømul, Meldal pg., Sørtrøndelag f. Fundet i gravhøj: seks ensstemplede brakteater sammen med en anden C-brakteat. Hele fundet er gået tabt.

L: Landegge, Kr. Meppen, Hannover. Landesmus. Hannover 7546-7548. Tre ensstemplede brakteater, sammen med en D-brakteat og en Valentinian I guldmønt (364-375). Fundet nær et moselig (6).

M: Dockum, Holland. NM Kbh. C 6529 (Prot. 1890).

N: Sievern, Gem. Langen, Kr. Westermünde/Niedersachsen. Bremerhaven, Morgenstern-Museum. Mosefund 1942, sammen med en tilsvarende C-brakteat samt otte D-brakteater og en A-brakteat med runeindskrift (7).

3. Metodik

Brakteatforskningen har primært været præget af den typologiske metode, som bygger på Darwins udviklingsteorier fra 1859. Arkæologisk lod Hans Hildebrand sig inspirere heraf i 1870-erne. Oskar Montelius, som derefter tog metoden i systematisk brug, sammenlignede med togvognenes udvikling (8) i hans egen tid, hvor moderetninger og teknologi udviklede sig i rivende fart. Montelius' typologiske metode har vist sig brugbar indenfor mange oldsagsgrupper, men metodens svaghed er, at eksempler på kontinuitet ikke lader sig indpasse i skemaet. For eksempel er der indenfor flere kendte oldtidskulturer en ret forbløffende

kontinuitet i kunstneriske arbejder. En kontinuitet, som er næsten ukendt indenfor vor tids hastigt skiftende kunstretninger, mens kun folkekunsten er præget af videreførte århundredgamle traditioner. Når vi arbejder med kunst fra oldtiden, må vi regne med, at den ligger forud for den kunstneriske opdeling mellem folkekunst og modekunst; for denne opdeling sker først ret sent i historisk tid. Overfører man reglerne for udviklingen af nyere tids kunst til oldtidens, er det faktisk det samme som at postulere, at samfundsopbygningen dengang lignede den nuværende.

I arkæologien modererede allerede Sophus Müller den typologiske metode, netop i omtalen af brakteater. Han mente, at de »måtte vel kaldes Folkekunst«, og det kun tre år efter, at A. Riegl første gang i 1894 definerede dette begreb (9). Müller sammenligner med folkedigtningen m.m., og nævner at »Stilstand eller Bevægelse, frem eller tilbage, raader efter usynlige Love«. Hermed var der åbnet for kontinuitetsbegreber som nærværende brakteatanalyse støtter.

I tilslutning til analysen søges også forbilleder til brakteaternes enkelt detaljer. Her viser hjelmtypen hen mod et så fjerntliggende område som det sassanidiske Iran. Hvis den specielle hjelmtype var konstateret mange steder på strækningen fra Iran til Sydskandinavien, ville det ikke være muligt at operere med muligheden for direkte kontakt mellem de to områder. Det er derimod tænkeligt, når fund imellem de to yderområder mangler. Herom mere i det afsluttende afsnit.

4. Statistisk analyse

Denne ret homogene brakteatgruppe, der analyseres her, er hidtil blevet behandlet som en dateringsmæssigt samlet gruppe, og placeret ret sent i forhold til andre C-brakteater (sen 6. årh. eller 7. årh.). Fund-

Kombinationsdiagram over udvalgte elementer på de analyserede C-brakteater																		
Rytterbrakteater																		
A	•				•	•	•	•		•					•			
B	•		•			•	•		•		•		•	•				
C	•				•	•	•		•		•		•	•				
D	•		•			•		•			•				•			
E	•				•	•			•			•	•					
F	•				•	•	•	•			•				•	•		
G		•		•		•	•	•		•			•		•			
H		•	•			•	•		•	•					•	•		
I	•		•						•		•				•			•
K	•				•	•	•		•		•		•				•	
L	•				•	•	•		•			•	•	•				
M	•				•	•	•		•			•	•			•		
N	•		•			•			•			•	•	•				

Fig. 2. Kombinationsdiagram over udvalgte elementer på de analyserede rytterbrakteater.

kombinationerne taler derimod for en spredning af dateringerne over måske 150 år. Derfor er det vigtigt at undersøge gruppens brakteater meget nøje for at få klarhed over, om de virkelig er så ensartede, som de ser ud til, eller om de kan opdeles i grupper, som indbyrdes kan have forskellig datering.

Først udsorteres en tilpas lang række af detaljer fra gruppens brakteater med overensstemmende punkter strøet ud over et skema (fig. 2). Herefter kan brakteaternes indbyrdes lighedspunkter regnes op på et andet skema (fig. 3), og forskellene stilles tilsvarende op (fig. 4). De to skemaer kombineres så ved at trække forskellene fra lighederne (fig. 5). Da forskellene ved hver sammenligning tælles i to rækker, og lighederne kun har fået ét tal for hvert sammenfald, ganges ligheder-

B	3																	
C	4	7																
D	4	4	3															
E	3	4	5	2														
F	6	3	5	5	3													
G	5	3	3	3	2	4												
H	4	4	3	3	2	4	5											
I	2	4	3	4	2	3	1	3										
K	4	6	7	3	5	5	3	3	3									
L	4	6	7	2	6	4	3	3	2	6								
M	4	5	6	2	6	5	3	4	2	6	7							
N	2	6	5	3	5	2	2	3	3	5	6	5						
A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M							

Fig. 3. Antallet af lighedspunkter.

B	9														
C	7	2													
D	5	6	8												
E	7	6	4	8											
F	3	8	6	4	8										
G	5	10	10	8	10	8									
H	7	8	10	8	10	8	6								
I	9	6	8	4	8	8	13	8							
K	7	4	2	8	4	6	10	10	8						
L	8	4	2	10	2	8	10	10	10	4					
M	7	6	4	10	2	6	11	8	10	4	2				
N	10	3	5	7	3	11	12	9	7	7	3	5			
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M			

Fig. 4. Forskellenes antal.

ne med 2, inden forskellene trækkes fra. Herefter står det helt klart, at de tilsyneladende ens brakteater er meget forskellige. Det står også klart, at det ikke er ligegyldigt, om man opererer med et skema over lighedstræk, over forskelle, eller over kombinationsskemaet, hvor forskelle er trukket fra ligheder. Kombinationskemaet er det mest sikre for at opnå et brugbart resultat, og derfor anvendes kun kombinationsskemaet her.

Den samlede sum af lighedstræk for hver enkelt brakteat i forhold til de øvrige giver følgende tal: L:47, C:42, B:38, K:38, M:35, E:16, F:14, N:12, A:4, D:÷12, H:÷20, I:÷37, G:÷39. Ved at samle de fem med flest lighedspunkter (fig. 6) og tælle summen af ligheder sammen, ændres rækkefølgen: C:44, L:40, K:36, B:32, M:28. Således er det muligt ved forskellige samenstillinger at nærme sig en holdbar gruppering af de enkelte brakteater. Tallene vil hurtigt vise, om enkeltstykker vinder eller mister points ved at

B	-3														
C	1	12													
D	3	2	-2												
E	-1	2	6	-6											
F	9	-2	4	6	-2										
G	5	-4	-4	-2	-6	0									
H	1	0	-4	-2	-6	0	4								
I	-7	2	-2	4	-4	-2	-11	-2							
K	1	8	12	-2	6	4	-4	-4	-2						
L	0	8	12	-6	10	0	-4	-4	-6	8					
M	1	4	8	-6	10	4	-5	0	-6	8	12				
N	-6	9	5	-1	7	-7	-8	-3	-1	3	9	5			
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	L	M			

Fig. 5. Kombinationsskemaet.

Fig. 6. De fem brakteater, som har flest af de undersøgte træk. Her undersøgt sammen uden de øvrige.

C	12				
B	8	12			
K	8	12	8		
M	12	8	4	8	
	L	C	B	K	

Fig. 6

	C	L	K	sum
B	12	8	8	28
M	8	12	8	28
E	6	10	6	22
N	5	9	3	17
F	4	0	4	8
A	1	0	1	2
D	-2	-6	-2	-10
I	-2	-6	-2	-10
G	-4	-4	-4	-12
H	-4	-4	-4	-12

Fig. 7

Fig. 7. M og B udskilt fra hovedgruppen og samlet med de resterende, og her samlet sammenlignet med hovedgruppen.

komme med i afgrænsede grupper, og så kan grupperne efter en del mellemregninger lægges fast.

M og *B* udskilles nu fra hovedgruppen, samles med de øvrige, og disse sammenlignes så med hovedgruppen (fig. 7). Herefter udskilles de fem, der ligner hovedgruppen mest, for at efterprøve, om de kan stå som en selvstændig gruppe (fig. 8). Summen af ligheder giver nu denne rækkefølge: *M*:23, *E*:17, *N*:14, *B*:13, *F*:÷7. *F* falder altså helt udenfor gruppen, og *M* ligger nærmere hovedgruppen end den ny gruppe.

Herved fremkommer gruppe I: CLKM og gruppe

M	4			
E	2	10		
F	-2	4	-2	
N	9	5	7	-7
	B	M	E	F

Fig. 8. Undersøgelse af de fem brakteater, som ligner hovedgruppen mest.

II: ENB. Når *M* og *F* fjernes fra gruppe II, bliver summen af ligheder: *N*:16, *B*:11, *E*:9, hvorved *E* skifter plads, men gruppen består. På et nyt skema prøves, om de øvrige så kan samles i en nogenlunde homogen gruppe III. Lighedssummen bliver: *F*:13, *D*:9, *A*:5, *H*:1, *G*:÷4, *I*:÷18. *HG* sættes foreløbig som gruppe III. De øvrige indregnes i de opnåede grupper: *F*: gr. I:÷12, II:÷11, III:o; *D*: gr. I:÷16, II:÷5, III:÷4; *A*: gr. I:3, II:÷10, III:6; *I*: gr. I:÷16, II:÷3, III:÷13. Stedbørn bliver *D* og *I*, som dog bedst knyttes til henholdsvis gruppe III og II. Resultatet af analysen bliver følgende gruppering: *Gruppe I: CLKM. Gruppe II: NBE(I). Gruppe III: HGA(D).* *F* kan enten sættes i relation til gruppe I eller III. Set i forhold til gruppe I stikker den helt af (*C*:36, *K*:32, *L*:32, *M*:32, *F*:12), mens den klart vinder points ved at knyttes til gruppe III (*F*:15, *A*:18, *G*:7, *D*:5, *H*:3). Herefter er *Gruppe III: GHD*, mens *Gruppe IIIa: FA* kun er nært

beslægtet med gruppe III. Kombinationsskemaet er klart nødvendigt, når grænsetilfælde skal placeres.

5. Dateringer

Typologisk kan grupperne ikke dateres indbyrdes. Der kan påvises små forskelle; men at afgøre, om udviklingerne er gået frem eller tilbage, er typologisk umuligt. Endvidere er brakteaterne, trods de små indbyrdes forskelle, meget ensartede. Derfor må dateringerne bygge på fundkombinationerne. Sager af ædelmetal fra perioden udviser ofte kun ringe slid, og samlede fund er normalt at betragte som samtidige. Undtagelser fra denne regel er få (10), og generelt må det fastslås om smykker af ædelmetal, at betegnelsen stærkt slidt er gældende efter fem års brug og nedslidt efter 15 års daglig brug. Således er sliddateringer nærmest uanvendelige i forbindelse med sager af ædelmetal. Brakteaten *N* blev fundet sammen med et hængesmykke med en bevaret flettet lædersnor gennem op-hængningsøskenen, uden at denne snor havde forårsaget nævneværdig slid på guldets.

Om dateringer og fundkombinationer i forbindelse med de opnåede brakteatgrupper er følgende at bemærke:

Gruppe I: To af fire brakteater er fundet sammen med genstande, som dateres til sen 4. årh. (*C* fra Lilla Jored graven, *L* med guldmønt fra 364-375). Sammen med *L* fandtes også en *D*-brakteat med båndformet dyr, og den dyreform dateres normalt ret sent. Men der er båndformede dyr på et par ret tidlige sølvblikfibles, på en spydstage fra Kragehul mose, hvis datering dog er blevet diskuteret, og på det store Gallehus-guldhorn under relieffigurerne, og her synes dateringen snarere at være 350-375 end den gængse datering o. 400 (11). Det båndformede dyr, som senere danner grundlaget for stil II, synes at have haft en lang leve-

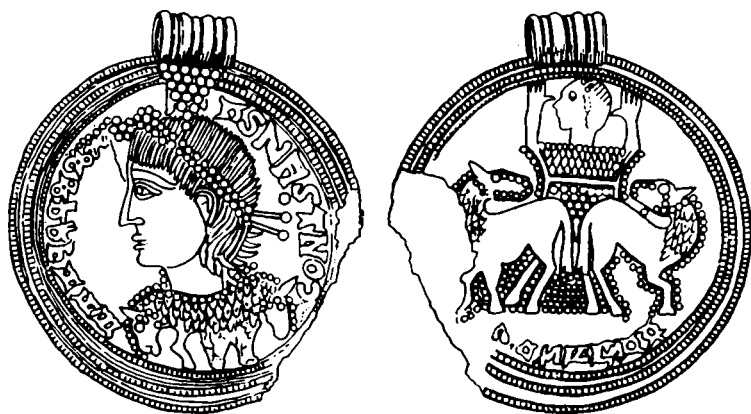

Fig. 9. Nordisk kopi af medaillon for Konstantin I (337-360). Bagsidens køreheste bliver til forsidens dobbelthest. Godøy, Møre og Romsdal. Efter A. Hagen: Norges Oldtid, 1967.

tid, og der er intet til hinder for, at D-brakteaterne kan have en lige så tidlig begyndelsesfase som A- og C-brakteaterne. Den undersøgte gruppes eksemplar K er fundet sammen med en C-brakteat, hvor hestehovedet er næsten naturalistisk, altså tidligt.

Gruppe II: N er fundet sammen med D-brakteater og A-brakteat med runer; E sammen med C-brakteater i slægt med stil I – reliefspænder og to store forgyldte bronzespænder med fuldt udviklet stil I. Sandsynlig datering: sen 5. årh.

Gruppe III: Eneste dateringsholdepunkt er H, fundet sammen med C-, D- og B-brakteater, samt et sværdskedemundblik med sen stil I fra o. 500 eller senere.

Gruppe IIIa Fundet sammen med D- og A-brakteater, som ikke i sig selv er fast daterede. Da der heller ikke er andre klart daterbare sager, kan der ikke siges mere, end at gruppen ligger tæt på gruppe III.

I forbindelse med brakteaternes udviklingshistorie er det interessant at bemærke, at gruppe I er påtruffet sammen med en senromersk mønt, en medaillonkopi

og med brakteater af typerne C og D. Gruppe II med A- og D-brakteater; gruppe III med B- og D-brakteater; gruppe IIIa med A- og D-brakteater.

Det er også interessant, at der sammen med H fra den sene gruppe III er fundet en rigtig rytter-brakteat (12) med mandens arme og ben tydeligt angivet. Det støtter formodningen om, at C-brakteaterne oprindeligt var inspireret af køreheste med kuskens hoved over, og først senere udviklede sig til rytterbilleder.

Mest spændende er dog, at en gruppe brakteater har bibeholdt sit særpræg uden væsentlige ændringer gennem ca. 150 år. Der må ligge religiøse forestillinger til grund for, at stilschemaet har levet så længe, og der er næppe noget galt i at se traditionen forlænget frem til billederne af den ridende Odin med ørnehjelm og ravne på hjelmen fra Vendel I, o. 700 (fig. 12).

Betrager man de undersøgte brakteaters detaljer, er der kun en yderst sparsom udvikling at spore. Hestens fødder er nogenlunde ensartet afvekslende i alle grupper. Mandshovederne er også præget af stærk kontinuitet, kun med en tendens til, at nakkesløjfens

nedre del forsvinder i gruppe II og III. Hestehovederne har udflygtet mund i grupperne I og II, mens fire ud af fem har ovalt hoved i gruppe III og IIIa. Hesteho-

Fig. 10. Detalje af sassanidisk søldrachme for Varahran II (276-293). Tronprins med ørnehjem, symbol på sejrsguden Verethragna, forvandlet til fuglen Varagn. Efter Lukonin 1967.

veder uden horn, men med øre, forekommer kun i grupperne I og II. Den udflygtede mund er også i andre sammenhænge et tidligt træk og ses f.eks. på sølvblikfibles, det lille guldhorn, i Sösdala-fundet og på provinsialromerske karvsnitspænder, og trækket findes allerede i begyndelsen af 4. årh. på et beslag fra Skedemosse (13), hvor dyrets fod iøvrigt minder en del om fødder på de her behandlede brakteater.

I geografisk spredning fordeler brakteaterne sig således: Gruppe I: Bohuslän, Sverige u.f., Sørtrøndelag, Hannover, Holland, hvilket er den største geografiske spredning for typen. Gruppe II: Västergötland, Skåne, Wesermünde/Niedersachsen samt Sogn og Fjordane i Sydvestnorge. Gruppe III er næsten koncentreret i Sydnorge med ét eksemplar i det tilgrænsende svenske landskab Dalsland. Gruppe IIIa: Sydnorge og Nordjylland. Mackeprang betegnede typen som vestskandinavisk og mente, at den var opstået i Danmark (14). Det giver denne undersøgelse ikke støtte for. Det er ikke muligt at fastlægge, hvor typen er opstået. Kun kan det konstateres, at typen oprindeligt havde en meget stor spredning, hvorefter den koncentrerer sig i lokalgrupper, for til sidst at få et efterliv i en nærmest sydnorsk lokalgruppe.

Dette bevægelsesmønster kendes i andre sammenhænge i folkevandringstiden, og årsagen må nok søges i ydre begivenheder. I tiden op mod romerrigets fald gav røret i Europa dønninger, som strakte sig op mod Norden, og i den periode var der stor kunstnerisk spredning. Langsomt faldt forholdene til ro, og i tiden omkring 500 og derefter udvikledes mere lokalt afgrænsede fabrikations- og stilområder.

6. C-brakteaternes oprindelse

En af de analyserede C-brakteater (fund L) er fundet sammen med en guldmonet fra Valentinian I (364-

375), og det kunne tyde på, at C-brakteaterne er opstået allerede ved folkevandringstidens begyndelse i slutningen af 4. årh. C-brakteaternes oprindelse søges normalt, og sikkert med rette, i kopier af senromerske guldmedaljoner. Nogle har ment, at kappefligen under det profilsete kejserhoved har udviklet sig til en hest (15), mens andre har ment, at brakteatbilledet er en kombination af medaljonens to sider, kejserprofilen og rytterbilledet (16). Teorien om kappefligen er fantasifuld, mens den anden teori virker mere sandsynlig. Alligevel er den ikke rigtig. Brakteathestene er nemlig ikke udstyrede som rideheste. Deres skarpt vinklede bringesele og gjord svarer til seletøjet på romerske køreheste, og det åbner mulighed for en helt anden teori om C-brakteaternes oprindelse. I en gravrøse fra sen 4. årh. på Godøy, Møre og Romsdal (17) er fundet en nordisk kopi eller snarere gendigtning af en medaljon for Konstantin I (337-360). På forsiden ses kejserhovedet i profil over en hest med hoved i begge ender, mens bagsidebilledet viser en vognstyrer med to forspændte heste (fig. 9). Billedet af vognstyreren er stærkt forenklet. Vognen fra det romerske forbillede er helt væk, men hestene står på samme måde med rumperne mod hinanden og forparten ud mod siden. Forsidens dobbelthest må være en yderligere forenkling af disse modstillede køreheste. Herefter er det blot at fjerne det ene hestehoved, så er C-brakteaten der. Det kan naturligvis ikke bevises, at C-brakteaten kan være opstået således, men teorien giver en god forklaring på, hvorfor C-brakteaternes heste bærer seletøj som de romerske køreheste.

Denne udvikling kan have fundet sted i Norden, måske i Norge, hvor de fleste medaillonkopier er fundet; men østlige impulser er klare. Udenfor Norden kendes medaillonkopier kun fra Østeuropa samt i Iran, hvor sassaniderne siden o. 250 fremstillede mønter efter ro-

Fig. 11. Beslag til ørnehjelm fra Vimose. Sen 3. årh. Sassanidisk eller sassanidisk inspireret. Efter Engelhardt 1869.

merske forbilleder. Her skal fremhæves en sølvdrachme, der viser den sassanidiske Shahنشah Varahran II (276-293) samt dennes dronning og tronarving (18). De bærer hver en slags hjelm forsynet med dyresymboler, henholdsvis fuglevinger, vildsvin og ørn (fig. 10). Et ørnehoved til en hjelm som tronarvingens fra ca. samme tid eller lidt senere, er fundet i Vimose på Fyn (19), og det må være sassanidisk fabrikeret eller stærkt influeret af sassanidernes hjelme (fig. 11). Det er selv samme hjelmtype og dyresymboler, der dukker op på C-brakteaterne i Norden (fig. 1), på de Ölandske Björnhovda-matricer fra o. 500 (vildsvin), og på hjelmdekorationerne fra Valsgärde og Vendel i Uppland (20) fra 7. årh. og senere (ørnehoveder, horn med ørnehoveder, vildsvin, foruden vildsvinetand i munden på mand med ørnehjelm). Selv hjelmene fra Valsgärde og Vendel er af sassanidisk type og ses første gang på et relief ved Naqsh i Rustam fra år 302 (21) og dukker o. 400 op på den skånske Ravlundabrakteat (22). Disse hjelme adskiller sig klart fra alle øvrige hjelme i Europa ved at have øjenbuer, som går helt ned omkring øjnene. Dette og mere til understreger den store betydning, sassaniderne havde for Norden i yngre jernalder.

Denne kulturelle kontakt må bunde i det forhold, at sassaniderne blev germanernes forbundsfæller, efter at Shapur I havde slået romerne eftertrykkeligt og taget kejser Valerian til fange i året 260.

Hvad angår sassanidernes ørnehjelm og øvrige dyresymboler på deres hjelme, så er de alle symboler på sejrsguden Verethragna. I Zarathustras hellige skrifter beskrives, hvorledes Verethragna kunne forvandle sig til en tyr, en hest med »gyldne horn«, en kamel, et vildsvin med »skarpe hugtænder« og til fuglen Varagn, »den vidtskuende«, som enten kunne være en ravn eller en ørn (23). Nogle af disse symboler på

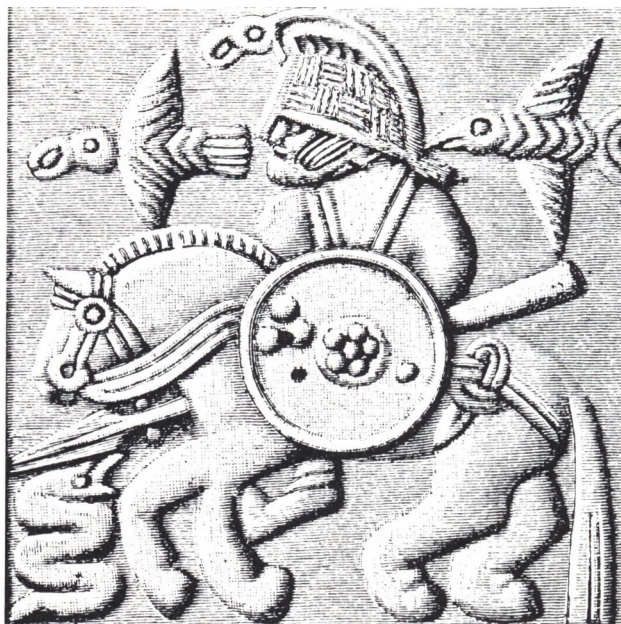

Fig. 12. »Odin« rytteren fra Vendel I hjelmen, o. 700. Efter Stolpe & Arne 1912.

sejrsguden dukker op som et nyt element i sassanidernes kunst o. 250, f.eks. på den omtalte sølvdrachme, og ofte ses sejrsguden som en heraldisk ørn i hel figur, som skematisk svarer til et stort antal ørnebilleder i Norden i folkevandringstid og senere.

Heste med »gyldne horn« findes ikke klart i sassanidernes kunst, men derimod på de nordiske C-brakteater sammen med ørnehjelmene. Ørnehjelmene er klart et ikonografisk lån fra sassaniderne. Hestens horn på brakteaterne må derimod betyde, at selve Zarathustras mytologi må have været kendt (og omformet?) i Norden. Den usædvanlige hest på en brakteat fra Oure ved Broholm (fig. 13) (24) har også horn, men i stedet for »rytter«-hoved over ryggen er der et ørnehoved, foruden endnu ét under gjordstedet. Det kunne

Fig. 13. Hornet hest, der har fuglehoveder over og under kroppen. Måske et billede på sejrsguden Verethragnas forvandling. Brakteat fra Oure ved Broholm. Foto: Søren Nancke-Krogh.

være et billede af sejrsgudens forvandling, og det kan C-brakteaterne også være, hvis man betragter mands-hovedet med ørnehjelm som guden, og hesten som guden forvandlet til hest med »gyldne horn«. På en brakteat fra Tjurkö i Blekinge (25) ses over den hornede hest både en fugl og et hoved med ørnehjelme, og alle tre væsener har samme udformning af hovedet: det må være Verethragnas forvandling. Ligeså et atypisk brakteatbillede fra Obermöllern i Sachsen (26), hvor en mand i hel figur springer over ryggen af hesten, hvis horn ligger løst under benene.

Fra 7. årh. er der adskillige symboler, som klart må have relation til Verethragna, f.eks. på billedstenen fra Smiss i När s., Gotland, hvor hovederne af ørn, vildsvin og dyr med fliget mund hvirvler rundt over et menneske, og en tilsvarende samling af hoveder på et samtidigt spænde fra Sjælland (27), samt på et tilsvarende fra Skärholmen, Mälaren. Et lidt ældre spænde,

af forgyldt sølv med indlagt niello og glas (28), fra Åker i Hedemark, viser fire ørnehoveder over en mand, hvis ben ender i opbøjede vildsvinehoveder, og manden bærer en sassanidisk krone. Går vi tilbage til tiden før brakteaterne, kan vi tilsyneladende se Verethragnas forvandling på skjoldbulen fra Herpaly i Ungarn (27): et menneskeansigt på fugleben, som ovenpå hovedet har en hjelm lignende udvækst med hestehoved, som i opbygning minder om den sassanidiske ørnehjelme på fig. 10, og dateringen er den samme: sent 3. årh.

Det er meget vanskeligt at argumentere imod alle disse billedidentifikationer med guden Verethragna. Ganske vist kan man pege på en stilistisk og formel kontinuitet, som går fra gammel keltisk kunst og dukker op igen flere gange jernalderen igennem. F.eks. vildsvinehjelmene på Gundestrupkedlen fra tiden o. Kr.f. og tilsvarende på Björnhovda-matricen o. 500, samt på vendeltidshjelmene og på hjelmen fra Benty Grange i Derbyshire fra 7. årh. Man kan også pege på den keltiske fuglehjelme fra 3. årh. f.Kr. fra Ciamești i Rumænien, og ørnehjelmene på hovederne på Rheinheimtorquen fra beg. 4. årh. f.Kr. (30); men den første er fra dacisk område, og dermed i kontakt med de østlige rytterfolk, og sidstnævnte har achæmenidisk inspirerede stiltræk, og så er vi atter i kontakt med Iran, som igen har lånt stilelementer fra skytternes kunst, hvor alle de i denne artikel behandlede stilelementer har deres rod, også hestens horn. Her skal blot nævnes et diadem med ørnehoved foran fra Kelmères, o. 600 f.Kr. (31). Desværre ved vi ikke, hvad gudenavnene bag de skytiske dyresymboler var, men derimod er sassanidernes Verethragna, der blev optaget herhjemme i yngre jernalder, klart defineret.

Det er bemærkelsesværdigt, at sejrsguden Verethragna ikke af sassaniderne fremstilles som rytter.

Som nævnt viser C-brakteaterne i deres ældste form heller ikke ryttere i klar forstand, men er sammensat af to ellers ikke samhørende elementer, mandshoved og hest.

I løbet af 300 år er symbolet forvandlet, klarest på hjelmen fra Vendel I (fig. 12), til en rytter med ørnehjul og to flyvende fugle, som normalt tolkes som Odins ravne. Den iranske forbindelse er dog i behold: De to fugle har dels stærkt krummet ørnenæb (forreste fugl), som på de iranske fremstillinger af Verethragna-inkarnationen Varagn, dels med et fremadrettet ravenæb (bageste fugl). Varagn kunne enten være en ørn eller en ravn.

Sammenfattende kan det siges om C-brakteaterne, at de formmæssigt bygger på nordiske, østeuropæiske og orientalske kopier af romerske mønter og medailloner. I stilistiske detaljer og mytologiske dyresymboler er der en klar påvirkning fra sassaniderne.

Til slut skal det understreges, at kontinuitet i kunstnerisk form er markant. Faktisk levede de klart definerbare Verethragna-symboler flere hundrede år længere i Skandinavien end i oprindelseslandet Iran. I dette område opstod de her behandlede specielle Verethragna-symboler i en kort periode, hvor præsten Kartir efter år 276 opnåede en ellers uhørt magt i sassanidernes rige. Han reformerede Zarathustras lære, gjorde den til statsreligion, og forfulgte andre trosretninger voldsomt. Men allerede ved år 300 havde han mistet grebet, og de religiøse symboler i Iran ændrede sig. Under Shahnshah Shapur II (309-379) fjernede man Kartirs navn i alle religiøse skrifter og i historieskrivningen, og nu var det Kartirs tilhængere som måtte gå i landflygtighed. Netop da blomstrer Kartirs Verethragna-symboler op i skandinavisk kunst, og holder sig her i århundreder – frem til de usædvanlige stormandsgrave i Vendel og Valsgarde,

hvor vi også finder krigerudrustning af rent sassanidisk type.

Noter

1. Öberg 1942, Mackeprang 1952, Malmer 1963.
2. A-M svarer til Mackeprang 1952, pl. 7:5-16, fundfortegnelse nr. 78, 231, 371/283, 296, 267, 128, 124, 125, 171, 174, 324, 316 samt 325 i anførte rækkefølge. Fundbeskrivelserne gentages her kun i udvalg. Til at tolke de enkelte detaljer, har jeg kunnet benytte tegninger udført af Morten Axboe, som takkes hjerteligt.
3. F. Sällström 1943, s. 5 ff. Da brakteaten blev indleveret i 1817 var det med oplysning om, at den var fundet »på samma ställe, där ett märkvärdigt jordfynd förlidet år upptäcktes«. I 1843 omtaler A.E. Holmberg guldfundet i sammenhæng med graven. I 1880 tvivler Ekhoft om samhörighed, fordi guldsagerne ikke nævnes i den oprindelige fundliste, skrevet af en regimentspræst.
4. Hauch 1978, Abb. 15 unten. Kat. nr. 306.
5. Anker 1970, pl. 7-8.
6. Hauch 1978, Abb. 16 unten. Kat. nr. 306. Farbtafel C.
7. Mackeprang 1952, nr. 325, s. 181, uden fot. Foto, se Hauch 1978, Abb. 18, s. 203. Katalog nr. 308, s. 619.
8. Montelius 1900, s. 262 ff.
9. Müller 1897, s. 609. Begrebet folkekunst først anvendt og defineret af A. Riegl 1894.
10. F.eks. fundet fra Smøringe ved Vestermarie, Bornholm. Foreløbigt omtalt i Politiken d. 6.5.1983, og Skalk 1983: 4. Her drejer det sig dog ikke om hængesmykker, men om mønter.
11. Nancke-Krogh 1975, s. 24-25 og 71. Heri står iøvrigt forarbejdet til nærværende artikel. For inspiration og metodik takker jeg Erik Nylén, Bertil Almgren og ikke mindst Ole Klindt-Jensen, som var den der opfordrede mig til at arbejde med brakteatanalyser.
12. Anker 1970, pl. 5. – Mackeprang 1952, pl. 14:23.
13. Hagberg 1967, fig. 45-46.
14. Mackeprang 1952, s. 42.
15. Hildebrand 1873, s. 1 ff. – Lindquist 1927, s. 226. – Lindquist 1940, s. 124 ff.
16. Brøgger 1925, s. 47. – Gjessing 1929, s. 131. – Glob 1937, s. 275 ff.
17. Hagen 1967, s. 178-179.
18. Lukonin 1967, pl. 113 og 207, s. 85, 160, 177, 181.

19. Engelhardt 1869, pl. 4:1. Sml.: Ørn på orientalsk sølvhjelms fra Cannstadt, Årb. Nord. Oldk. Hist. 1875, s. 28-29.
20. Arwidsson 1977. Med gode afbildninger og litteraturhenvisninger.
21. Lukonin 1967, pl. 134.
22. Öberg 1942, fig. 70. Stort fot.: Hauck 1978, Abb. 12 oben.
23. Lukonin 1967, s. 159.
24. Öberg 1942, fig. 146. – Mackeprang 1952, pl. 20:8.
25. Mackeprang 1952, pl. 9:1.
26. Mackeprang 1952, pl. 9:1.
27. Arwidsson 1963, s. 163 ff., fig. 3-4. – Nylén 1978, s. 40-41.
28. Anker 1970, pl. 21.
29. Fettich 1930. – Alföldi 1934, s. 113 ff.
30. Megaw 1970, nr. 219 og 79.
31. Artamonov og Klindt-Jensen 1967, pl. 25-26.

Litteratur

- Alföldi, A.: Eine spätrömische Helmform und ihre Schicksale im Germanisch-Romanischen Mittelalter. Mit einem Exkurs über den Fund von Brangstrup, Fünen. Acta Arch. V, 1934.
- Anker, P. (red.): The Art of Scandinavia I. London 1970.
- Artamonov, M. & O. Klindt-Jensen: Skatte fra skytiske grave. København 1967.
- Arwidsson, G.: Demonmask och gudabild i germansk folkvandrings-tid. Tor 1963.
- Arwidsson, G.: Die Gräberfunde von Valsgärde, III, Valsgärde 7. Uppsala 1977.
- Brögger, A.W.: Norsk Kunsthistorie. Oslo 1925.
- Engelhardt, C.: Vimosefundet. 1869.
- Fettich, N.: Der Schildbuckel von Herpály. Sein nordischer Kunstkreis und seine pontische Beziehungen. Acta Arch. 1930.
- Gjessing, G.: De norske Gullbrakteatene. Univ. Olds. Skr. II, 1929.
- Glob, P.V.: Über C-Brakteaten. Acta Arch. 8, 1937.
- Hagberg, U.E.: The Archaeology of Skedemosse I. 1967.
- Hagen, A.: Norges Oldtid. 1967.
- Hauck, K.: Götterglaube im Spiegel der goldenen Brakteaten. I: Ahrens, C. (red.): Sachsen und Angelsachsen. Hamburg 1978.
- Hildebrand, H.: Arkeologiska paralleler. 4. Kongl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Månadsblad januar 1873.
- Lindquist, S.: Geretebrakteaten och dess likar. Fornvännen 1927.
- Lindquist, S.: Zur Entstehungsgeschichte der nordischen Goldbrakteaten. Acta Arch. 1940.
- Lukonin, V.G.: Persia II. Archaeologia Mundi. Geneve 1967.
- Mackeprang, M.B.: De nordiske Guldbrakteater. Jysk arkæologisk Selskabs skrifter II. Århus 1952.
- Megaw, J.V.S.: Art of the European Iron Age. Bath 1970.
- Malmer, M.P.: Metodproblemen inom järnålderns konsthistoria. Papers of Lunds Universitets Historiska Museum, Series in 8°, No. 3. Lund 1963.
- Montelius, O.: Typologien. Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift 10, 1900.
- Müller, S.: Vor Oldtid. 1897.
- Nancke-Krogh, S.: Stiltræk og teknik i nordisk smykketilvirkning i 4.-5. årh. e.Kr. Utrykt specialeopgave til magisterkonferens, Aarhus Universitet, marts 1975.
- Nylén, E.: Bildstenar. Visby 1978.
- Riegl, A.: Volkskunst, Hausfleiss und Hausindustrie. Berlin 1894.
- Stolpe, H. & T.J. Arne: Grävfältet vid Vendel. Stockholm 1912.
- Sällström, F.: Lilla Jored-fyndets gravanläggning. Antikvariske Studier I. Lund 1942.
- Öberg, H.: Guldbrakteaterna från Nordens folkvandringstid. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, femtiotredje delen. Stockholm 1942.